

TALABALARDA METAKOGNITIV REFLEKSIYANING O'QUV FAOLIYATIDAGI AHAMIYATI

Sabirova Nargiza

O'zMPU huzuridagi Psixologiya

o'quv-ilmiy markazi xodimi

Annotatsiya. Mazkur tezisda talabalarda metakognitiv refleksiyaning mazmuni, tuzilishi va o'quv faoliyatini boshqarishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Metakognitiv bilim, monitoring, baholash va tartibga solish jarayonlarining o'zaro aloqasi yoritilib, refleksiyaning mustaqil ta'lim, tanqidiy fikrlash, akademik muvaffaqiyat hamda o'z-o'zini rivojlantirishga ta'siri asoslanadi. Shuningdek, oliy ta'lim jarayonida metakognitiv refleksiyaning shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik usullar tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: metakognitsiya, refleksiya, metakognitiv refleksiya, talaba, o'quv faoliyati, o'zini o'zi nazorat qilish, mustaqil ta'lim, o'zini o'zi tartibga solish.

Zamonaviy oliy ta'limda talabaning faqat bilimlarni o'zlashtirishi emas, balki qanday fikrlayotgani, o'rganish jarayonini qay darajada anglayotgani va uni mustaqil boshqara olishi ham muhim hisoblanadi. Axborot hajmining tez ortishi, raqamli ta'lim vositalarining kengayishi va kasbiy vazifalarning murakkablashuvi tayyor bilimni eslab qolishdan ko'ra o'z bilim chegaralarini aniqlash, samarali strategiyani tanlash hamda faoliyat natijasini xolis baholash qobiliyatini talab etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, metakognitiv refleksiya talabaning akademik va shaxsiy rivojlanishini ta'minlovchi muhim psixologik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

“Metakognitsiya” tushunchasi J. Flavell tomonidan shaxsning o‘z bilish jarayonlari haqidagi bilimlari hamda ushbu jarayonlarni kuzatishi va boshqarishi sifatida ilmiy muomalaga kiritilgan. Olim metakognitiv jarayon tarkibida metakognitiv bilimlar, metakognitiv kechinmalar, maqsad va vazifalar hamda strategiyalar o‘rtasidagi aloqani ajratib ko‘rsatadi. Metakognitiv refleksiya esa mazkur tizimning shaxs tomonidan o‘z fikrlash usullari, qarorlari, xatolari va erishilgan natijalarini anglash, tahlil qilish va qayta baholashga yo‘naltirilgan jihatidir. Demak, oddiy refleksiya tajribaga nazar tashlashni anglatadi, metakognitiv refleksiya aynan bilish faoliyatining qanday amalga oshirilganini ochib beradi.

Talabaning metakognitiv refleksiyasi bir necha o‘zaro bog‘langan harakatlarda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, u vazifaning maqsadi va murakkabligini anglaydi, o‘zining mavjud bilim hamda imkoniyatlarini baholaydi. Ikkinchidan, bajarish jarayonida tushunish darajasi, diqqat, vaqt sarfi va tanlangan strategiyaning samaradorligini kuzatadi. Uchinchidan, natijani belgilangan mezonlar bilan solishtirib, muvaffaqiyat yoki xatoning sababini tahlil qiladi. To‘rtinchidan, keyingi faoliyat uchun strategiyaning saqlab qolish, o‘zgartirish yoki yangisini tanlash haqida qaror qabul qiladi. Shu tariqa refleksiya rejalashtirish, monitoring va baholashni bir butun siklga birlashtiradi.

G. Schraw va R. Dennison metakognitiv anglanganlikni ikki yirik tarkibga — bilish haqidagi bilim hamda bilishni tartibga solishga ajratadi. Birinchi tarkib deklarativ, protseduraviy va shartli bilimlarni, ya‘ni talabaning “nimani bilaman?”, “qanday bajaraman?” va “qaysi vaziyatda bu strategiyadan foydalanaman?” degan savollarga javob bera olishini qamrab oladi. Ikkinchi tarkib esa rejalashtirish, axborotni boshqarish, tushunishni monitoring qilish, xatolarni tuzatish va yakuniy baholash jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Metakognitiv refleksiya ushbu tarkiblarni o‘zaro bog‘lab, bilimni amaliy boshqaruv vositasiga aylantiradi.

Metakognitiv refleksiya rivojlangan talaba topshiriqni mexanik bajarish bilan cheklanmaydi. Masalan, imtihonga tayyorlanishda u ko'p marta o'qishni avtomatik ravishda samarali usul deb qabul qilmay, o'zini savollar orqali tekshiradi, tushunmagan mavzularini belgilaydi va vaqtini natijaga qarab qayta taqsimlaydi. Yozma ish bajarishda esa reja tuzadi, dalillarning mantiqiy bog'lanishini tekshiradi, o'qituvchi fikr-mulohazasini shaxsiy tanqid sifatida emas, o'z strategiyasini takomillashtirish uchun axborot sifatida qabul qiladi. Bunday yondashuv talabaning mustaqilligi va mas'uliyatini oshiradi.

Metakognitiv refleksiya akademik muvaffaqiyatga bevosita emas, balki o'quv faoliyatini oqilona tashkil qilish orqali ta'sir ko'rsatadi. Talaba o'z bilimiga haddan tashqari yuqori yoki past baho bermasdan, real holatni aniqlashi muhim. O'z tushunishini noto'g'ri baholash samarasiz strategiyani davom ettirishga olib keladi. Aksincha, monitoringning aniqligi qiyinchilikni o'z vaqtida sezish, yordam so'rash, qo'shimcha manba tanlash yoki topshiriqni boshqa usulda bajarishga imkon beradi. A. Efklides ta'kidlaganidek, vazifaning qiyinligi, sarflangan kuch va ishonchga doir metakognitiv kechinmalar motivatsiya hamda o'zini o'zi tartibga solish bilan uzviy aloqada bo'ladi.

Biroq har qanday o'z-o'zini tahlil qilish konstruktiv refleksiya hisoblanmaydi. Talaba xatoni tahlil qilish o'rniga "men qobiliyatsizman" degan umumiy va barqaror xulosaga kelsa, refleksiya ruminativ fikrlashga aylanishi mumkin. Konstruktiv metakognitiv refleksiya shaxsni baholashdan ko'ra faoliyatni tahlil qilishga yo'naltiriladi: "Qaysi bosqichda qiyinchilik yuz berdi?", "Qaysi strategiya ishlamadi?", "Keyingi safar nimani o'zgartiraman?" kabi savollar aniq harakat rejasini yuzaga keltiradi. Shuning uchun pedagogik jarayonda refleksiyani xatoni jazolash bilan emas, xatodan o'rganish madaniyati bilan bog'lash zarur.

Oliy ta'limda metakognitiv refleksiyani rivojlantirish uchun bir qator usullardan foydalanish mumkin. Refleksiv kundalik yuritish talabaning darsdan

so'ng o'rganganlari, qiyinchiliklari va keyingi qadamlarini qayd etishiga yordam beradi. "Ovoz chiqarib fikrlash" usuli vazifani bajarish paytidagi qarorlar ketma-ketligini anglash imkonini yaratadi. O'z-o'ziga savol berish, konseptual xaritalar tuzish, xatolar portfiliysi, o'zaro baholash va mezon asosida o'zini baholash ham samarali vositalardir. Topshiriqdan oldingi prognoz va undan keyingi natijani solishtirish esa talabaning o'z bilimini baholash aniqligini rivojlantiradi.

O'qituvchining roli tayyor yechimni berishdan ko'ra metakognitiv jarayonni namoyish etish va yo'naltirishdan iborat. Pedagog muammoni hal qilishda nima sababdan ma'lum strategiyani tanlayotganini, qachon undan voz kechayotganini va natijani qanday tekshirayotganini izohlab borishi mumkin. Shuningdek, "Javobingiz nima?" savoliga qo'shimcha ravishda "Bu xulosaga qanday keldingiz?", "Qaysi dalil fikringizni o'zgartirdi?" va "Boshqa vaziyatda shu usul ishlaydimi?" kabi savollarning berilishi talabaning fikrlash jarayonini ochishga xizmat qiladi. Baholash mezonlarining oldindan aniq taqdim etilishi ham refleksiyaning obyektivlashtiradi.

Raqamli muhit metakognitiv refleksiya uchun yangi imkoniyatlar bilan birga ayrim xavflarni ham yuzaga keltiradi. Elektron platformalardagi tezkor teskari aloqa, o'quv analitikasi va elektron portfolio talabaning rivojlanish dinamikasini ko'rsatishi mumkin. Biroq tayyor javoblar, avtomatik tavsiyalar va sun'iy intellekt vositalariga ortiqcha tayanish fikrlash jarayonini tashqi vositaga topshirish xavfini kuchaytiradi. Shu sababli talaba raqamli vositadan olingan javobni tekshirishi, foydalanilgan strategiyani izohlashi, manbalarni taqqoslashi va yakuniy qaror uchun shaxsiy mas'uliyatni saqlashi kerak. Bu talablar metakognitiv refleksiyaning raqamli savodxonlikning muhim tarkibiga aylantiradi.

Metakognitiv refleksiyaning diagnostika qilishda faqat so'rovnoma natijalariga tayanish yetarli emas. Talaba o'z qobiliyatini subyektiv baholashi sababli deklarativ javoblar real faoliyat bilan har doim ham mos kelmasligi mumkin. Shu bois metakognitiv anglanganlik so'rovnomalari refleksiv

kundaliklar, intervyu, faoliyatni kuzatish, topshiriq oldidan berilgan ishonch prognozi va real natija o'rtasidagi muvofiqlik bilan birgalikda qo'llanishi maqsadga muvofiq. Kompleks baholash metakognitiv bilimning mavjudligi bilan undan amalda foydalanish o'rtasidagi farqni aniqlash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, metakognitiv refleksiya talabanning o'z bilish imkoniyatlarini anglash, o'quv faoliyatini rejalashtirish, jarayonni nazorat qilish, natijani baholash va strategiyalarni moslashtirishini ta'minlaydi. U mustaqil ta'lim, tanqidiy fikrlash va mas'uliyatli qaror qabul qilishning psixologik asoslaridan biridir. Mazkur qobiliyat alohida mashq sifatida emas, ma'ruza, seminar, mustaqil ish va baholash jarayoniga muntazam integratsiya qilingandagina barqaror rivojlanadi. Shuning uchun oliy ta'limda talabanning faqat yakuniy javobini emas, ushbu javobga olib kelgan fikrlash yo'lini ham tahlil qilishga sharoit yaratish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Flavell J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, No. 10. – P. 906–911.
2. Schraw G., Dennison R. S. Assessing metacognitive awareness // Contemporary Educational Psychology. – 1994. – Vol. 19, No. 4. – P. 460–475.
3. Efklides A. Metacognition: Defining its facets and levels of functioning in relation to self-regulation and co-regulation // European Psychologist. – 2008. – Vol. 13, No. 4. – P. 277–287.
4. Dinsmore D. L., Alexander P. A., Loughlin S. M. Focusing the conceptual lens on metacognition, self-regulation, and self-regulated learning // Educational Psychology Review. – 2008. – Vol. 20. – P. 391–409.
5. Zimmerman B. J. Becoming a self-regulated learner: An overview // Theory Into Practice. – 2002. – Vol. 41, No. 2. – P. 64–70.